

FTAXA 03.20

DOI: <https://doi.org/10.62724/202430108>

Нуржанова Айнагуль Канаткалиевна*¹,

заң ғылымдарының магистрі, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан
университеті, Қазақстан Республикасы, 090006, Орал қ., Н.Назарбаев даңғылы, 162,
aina_ask@mail.ru, ORCID ID: 0009-0000-9818-516X

Серикова Лаззат Сериковна

тарих ғылымдарының кандидаты, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан
университеті, Қазақстан Республикасы, 090006, Орал қ., Н.Назарбаев даңғылы, 162,
Lyaz_76@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-3957-7531

ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа. Мақалада қоғам өмірін реттейтін заңдар мен нормаларды қалыптастыру және дамыту процесі туралы сөз қозғалады. Бұл процесс адамзат тарихында демократияның алуан түрлі формалары (өкілдік, тікелей, көппартиялық), республикалық басқару нысаны, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының конституциялық кепілдіктері, тәуелсіз соттар, еркін және ашық сайлау сияқты орын алады және әртүрлі билік институттарын, қоғамды басқару тетіктерін, адам және азамат құқықтарын қалыптастырумен байланысты. Қоғамдық-саяси институттарға мемлекет, заң шығарушы, атқарушы және сот билігі, саяси партиялар, қоғамдық қозғалыстар және азаматтардың қоғам алдындағы құқықтары мен міндеттері жүйесі сияқты элементтер кіреді. Қоғамдық-саяси институттардың тарихи құқықтық қалыптасуы қоғамдық-саяси жүйенің эволюциясын және құқықтық мемлекеттің қалыптасуын көрсетеді. Бұл қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайындағы, мәдениеті мен құндылықтарындағы өзгерістермен, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтары үшін күреспен байланысты мәселелер қарастырылады. Қоғамдық-саяси институттардың тарихи құқықтық қалыптасу процесі қоғам мен демократияны дамытудың маңызды элементі болып табылады, өйткені ол құқықтық мемлекетті нығайтуға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға ықпал етеді және қоғамдағы тұрақтылық пен әділеттілікті қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, қоғамдық-саяси институттардың қалыптасу процесі аяқталмағанын және жаңа жағдайлар мен уақыттың қиындықтарына бейімделген өзгерістер мен реформалар бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқанын атап өткен жөн.

Кілт сөздер. Мемлекет, Конституция, партия, Парламент, Үкіметі, сот жүйесі, заң шығару процесі, идеология.

Кіріспе. Мемлекет саяси аренадағы институт, бірақ мемлекеттің мәніне сипаттама берілгенде мүлдем қарсы пікірлер айтылады. Марксизм ілімі бойынша, мемлекет — қоғамның антагонистік таптарға жіктелуінің көрінісі және ол алпауыттардың (қанаушылардың) үстемдік етуінің қаруы деп есептеледі. Басқа тұжырымдама мемлекетті таптармен байланыстырмайды, ол ортақ мақсатты — «ортақ игілік» жетістіктеріне жетуді, мемлекет пен халық, ұлт, әлеуметтік топтардың өзара қатынастарын орнықтыруды, реттеуді көздейді дейді. Егер мемлекет ұғымына тарихи тұрғыдан келсек, онда аталған тұжырымдамалар бірін-бірі теріске шығармайды [1].

Қазақстан Республикасының Конституциясы идеологиялық және саяси көпқырлылықты жақтайды. Идеологиялық көпқырлылық дегеніміз әр түрлі, тіпті, бір-біріне қарама-қарсыға дейінгі идеологиялық көзқарастар мен ағымдардың өмірде орын

алып, әрекет етуіне жол ашылуын білдіреді. Олардың заңды түрде орнығуының басты шарты мынада: идеологиялық ағымдар мемлекеттік идеологияға айнарудың түпкілікті құқығын иеленуге үміттенбеуі, конституциялық құрылысты күштеп өзгертуді көздемеуі, республиканың тұтастығын бұзуға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, әлеуметтік, діни, топтық-тектік және нәсілдік алауыздықтың отын тұтатуға бағытталған идеялар мен көзқарастарды насихаттамауы тиіс. Бір идеология - маркстік идеология үстемдігінің жойылуы сөз жоқ, қоғамдық санаға оң әсер етті, сананы бір идеологияның «бас айналдырған» елес дүниесінен, сыңар жақ ойлаудан арылтты және қоғамның идеялық дамуына игі ықпал етті [2].

Саяси көп қырлылық әр түрлі саяси партиялар мен ұйымдардың сондай-ақ негізгі саяси партиялар мен ұйымдардың өзара әрекеттері мен тепе-теңдігіне негізделген билік жүйелерінің өмір сүретіндігін білдіреді. Саяси және идеологиялық көпқырлылық — бір-бірімен өзара байланысты құбылыс. Саясатты адамның, таптардың, көпшілік пен тұтас қоғамның санасынан, олардың мүдделерінен, қажеті мен дүниетанымынан бөліп алуға болмайды, сондықтан идеология мен саясат тікелей сіңісіп кетеді. Нақты саясатты, әдетте, идеологияның қолдаушысы, «тудырушысы» және дем берушісі болып табылатын саяси партиялар жүзеге асырады. Нақты саясат әр түрлі идеялардың күресі, қалыптасуы процесінде жүзеге асады. Бұл, алайда, идеологиялық соқыр сенімді, саясаттың идеяландырылуын білдірмеуі тиіс. Егер идеялық факторға түпкілікті мән берілсе, идеология мен саясаттың табиғи өзара әрекеті идеологияны саясатқа агрессивті ұштасуға айналдыруы мүмкін. Идеяландырылған саясат айтарлықтай әр түрлі мазмұнда — либералдандырудан ашық реакциялыққа дейінгі мазмұнда болуы мүмкін. Бұл заң шығару процесіне де әсер етуі мүмкін. Егер қоғамда сыңар жақ идеяландырылған саясат басым болса, онда ол мемлекет қызметінде әр қырынан тікелей көрініс табады. Жалпы мүддені қорғауға, қоғамның дамуына бағытталған мұраттар мен құндылықтар мемлекет тарапынан оң акцияларды тудыратын болады. Әсіресе, идеология агрессивті идеялар, көзқарастар авторитарлы, тоталитарлы режимді, қуғындау мен дағдарысты тудыруы мүмкін.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазіргі Қазақстан мемлекеті — ерекше тарихи оқиғалардың жемісі. 1917 жылғы Қазан социалистік революциясынан кейін Қазақстан аумағында саяси автономия — Қазақ Автономиялық социалистік республикасы құрылды. 1936 жылы Қазақ АСР-ы Қазақ одақтас республикасы болып қайта құрылды. Қазақ одақтас республикасы 1937 жылғы Конституция бойынша жұмысшылар мен шаруалардың социалистік мемлекеті болып есептелді. Қазақ КСР-ының 1978 жылғы Конституциясында «бүкіл халықтық социалистік мемлекет дегеніміз республикадағы барлық ұлттың жұмысшыларының, шаруаларының және интеллигенциясының, еңбекшілерінің еркін білдіруші» деп жазылды. Айтылғаннан көрінгендей, Қазақстан КСРО-ның құрамындағы мемлекет. Одан әрі Қазақстан мемлекетінің таптық мәні баяндалды.

Қазақстанды мемлекет деп тануға мүмкіндік беретіндей негізгі шартты белгілері: елінің аумағы, өзінің Конституциясы, өзінің Парламенті, Үкіметі, сот жүйесі, елінің азаматтығы және басқа атрибуттары болды. Іс жүзінде аумақ одақтық органдардың шешімімен өзгертілетін болды (мысалы, Оңтүстік Қазақстанның бір бөлігі Қазақстан халқымен келіспей-ақ Өзбекстан Республикасына берілді, оның теріс зардаптары болды). Қазақ КСР-ының Конституциясы КСРО Конституциясының кешірімсіз дерлік еді. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі қабылдаған заңдар одақтық заңдардың тұжырымдамаларына негізделді. Қазақ КСР Үкіметі демократиялық орталықтандыру принципімен, яғни, одақтық үкіметке сөзсіз бағыну принципімен жұмыс істеді. Қос

азаматтық — республиканың және КСРО-ның азаматтығы болды. Мемлекеттіліктің басқа атрибуттары да одақтық мемлекеттің бөліктері болды [3].

Шын мәнінде, Қазақ КСР-ын мемлекет деп есептеуге негіз болмады, яғни, дербес, тәуелсіз және егемен саяси ұйымы бар мемлекет болған жоқ.

КСРО-ның ыдырауымен Қазақ КСР-ы дербес, егемен мемлекетке айналды. 1991 жылы тәуелсіздік жарияланғаннан кейінгі бес жылдың ішінде Қазақстанда мемлекеттіліктің негізгі атрибуттарын қалыптастыру процесі жүрді. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы дербес мемлекеттің барлық белгілерін қалыптастыру процесінің аяқталғанын белгіледі деп толық сеніммен айтуға болады.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында мемлекет ұғымы әр қырынан қаралады. Конституцияның 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы — адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп жазылған [4]. Біріншіден, Конституция бойынша мемлекет өзін қоғамды құрудың белгілі бір саяси нысаны ретінде көрсетеді. Қоғамды бұлайша құру онда тұратын халықтың белгілі бір аумағының (мемлекеттілік байырғы қазақ жерінде құрылады) болуымен сипатталады. Екіншіден, Конституция орныққан мемлекетті демократиялық, яғни, халық билігіне негізделген мемлекет деп сипаттайды. Қазақстанның мемлекетті халықтық дей отырып, оған таптық реңк берген 1978 жылғы Конституциясынан Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясының ерекшелігі ол мемлекетті белгілі бір таптың қаруы ретінде танымайды, халық біртұтас әлеуметтік-саяси құбылыс деп есептейді. Мұндай түсінікте демократия халық билігі ретінде формальды түрде бастапқы мәнге ие болады. Үшіншіден, Конституция мемлекетті мемлекеттің жоғары және жергілікті органдарының жүйесі ретінде бейнелейді. Сондықтан да Конституция мемлекеттік биліктің барлық негізгі буындарына сипаттама береді. Конституция барлық мемлекеттік механизмді сипаттамайды. Ол оның негізгі сұлбасын бейнелей отырып, өмір сүреді және тұрақты қызмет етеді, оның құрылу, басқару нысандарын сипаттайды. Төртіншіден, Конституция мемлекетке құқықтық норма шығармашылық қызметті бөліп береді. Халық мемлекеттік биліктің бастауы болып табылғанымен және тиісінше маңызды нормативтік актілер қабылдай алғанымен, құқықтық ұлттық жүйесін тек мемлекет ғана қалыптастырады. Қазақстан Республикасының қолданылып жүрген құқығы тек референдум арқылы халық қабылдаған Конституциядан ғана емес, сондай-ақ заңдардан және мемлекет органдары қабылдайтын басқа да нормативтік актілерден тұрады. Басқа ешбір қоғамдық-саяси бірлестіктер, Кеңес мемлекеті кезінде болғандай, енді дербес те, мемлекеттік органдармен бірігіп те нормативтік құқықтық актілер қабылдай алмайды. Сөйтіп, мемлекеттің дербес мәртебесі бекітіледі және бір саяси партия тарапынан мемлекетке басшылық жасау мүмкіндігінің, саяси партияның үстемдігін белгілеу мүмкіндігінің жолы кесіледі. Бесіншіден, Конституцияға мәжбүрлеу шарасын тек мемлекеттің ғана иеленетіндігі, биліктің мәжбүрлеушілік сипаты тек мемлекетке ғана тән екендігі туралы қағида айтылады. Қоғамның басқа ешбір саяси институты мәжбүрлеу қызметін жүргізе алмайды. Мақсаты мен әрекеті конституциялық құрылысты және басқаларын күштеп өзгертуді көздейтін ұйымдар құруға тек мемлекет ғана тыйым салады. Қандай әрекеттің қоғам үшін, адамдардың өмірі, денсаулығы, ар-намысы мен қадір-қасиеті үшін қауіпті болып табылатындығын тек мемлекет ғана белгілей алады. Тек мемлекетке ғана мәжбүрлеу шараларын қолдануға өкілеттік берілген [5].

Нәтижелер және оларды талқылау. Қазақстан Республикасы Конституциясының көптеген ережелері елдің демократиялық мемлекет ретіндегі

мәртебесін растайды. Ресми демократияда мүмкіндіктер нақты демократияда да болуы мүмкін, мұнда кепілдіктер максималды мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді.

Қазақстан мемлекетінің демократиялық сипаты мемлекет басшысының, Парламенттің және жергілікті өкілді органдардың депутаттарының сайлануын қоса алғанда, конституциялық қағидаттармен айқындалады. Мемлекеттің жұмыс істеуінің негізгі принциптерінің бірі-референдум өткізу және Парламентте дауыс беру сияқты оның өміріне қатысты маңызды шешімдерді демократиялық әдістермен қабылдау. Қазақстан мемлекетінің демократиялылығы Конституцияда халықты, сондай-ақ жекелеген азаматтардың заңды мүдделерін қорғауды жақтайтын Әлеуметтік және Ұлттық азшылықтарды сайлауға және олардың атынан өкілдік етуге мүмкіндік беретін демократиялық стандарттарды белгілеу арқылы көрінеді.

Сонымен қатар, Қазақстан мемлекетінің демократиялығы демократиялық қағидаттарды сақтай отырып референдум өткізуді ұйымдастыруда да көрінеді. Референдум өткізудің негізгі қағидаттарына азаматтардың ерікті қатысуы, еркін және ашық пікір білдіру, сондай-ақ жасырын дауыс беруге тең, әділ және тікелей қатысу құқығын беру жатады. Конституцияға, конституциялық заңдарға және республика заңдарына өзгерістер мен толықтыруларға қатысты мәселелер референдумға шығарылуы мүмкін. Сондай-ақ, референдумда мемлекет өмірі үшін маңызды мәселелер қарастырылуы мүмкін.

Қазақстан мемлекетінің демократиялығы азаматтар мен олардың бірлестіктерінің басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде мемлекеттік органдарға жәрдем көрсету мүмкіндігінен де көрінеді, бұл олардың мүдделерін қорғауға ықпал етеді. Ол үшін Конституцияда демократиялық саяси режимді қоса алғанда, белгілі бір шарттар белгіленген.

Саяси режим-бұл қоғамдағы саяси билікті жүзеге асырудың тәсілдері мен формаларының жүйесі. Саяси режим мемлекеттің негізі, оның ұйымдық нысандары ретінде анықталады, оларды қоғам мен жеке адамдар, ең алдымен конституциялық құқық принциптері реттейді. Саяси режим конституциялық нормалардың нақты орындалуын айқын көрсетеді. Қазақстан Республикасының Конституциясы саяси режимнің демократиялық нысанын бекітеді [7].

Билік ету принципі мемлекеттің демократиялық құрылымының негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес елдегі мемлекеттік билік бақылау және тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып, биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну қағидаттарын ескере отырып, Конституция мен заңдар негізінде жүзеге асырылады.

Тежемелік және тепе-теңдік жүйесі мемлекеттік органдар билікті теріс пайдаланудың алдын алу үшін өз өкілеттіктерін бұзған жағдайда жазасыздыққа сене алмайды деп болжайды.

Ұлттық және халықтық егемендіктің орнауы мемлекеттің демократиялығын көрсетеді.

Ұлттық егемендік ұлттың өз тағдырын иелену және мемлекеттік, экономикалық және рухани сияқты әртүрлі салаларда өзін-өзі тану қабілетінен көрінеді. Заманауи Қазақстанда ұлттық егемендіктің өзіндік ерекшеліктері бар. Елде тек бір ұлт - қазақ халқының өз аумағында сан жылдар бойы тарихи қалыптасқан жерінде тұрады. Әлемде бірнеше миллион қазақ диаспорасы тұрғанымен, әлемдегі ешбір елде қазақ ұлты жоқ. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы "байырғы қазақ жерінде мемлекеттіліктің құрылуын" мойындай отырып, осы тарихи фактіні көрсетті. Демек, қазақ ұлтының өз ұлттық мемлекетін құру мүмкіндігін қоса алғанда, мемлекеттілік саласында өзін-өзі анықтауға заңды құқығы бар.

Этникалық топтардың өз ұлттары тұратын байырғы Отаны бар. Олардың барлығы Қазақстан Республикасының азаматтары бола отырып, мемлекеттік сала шеңберінде өзін-өзі тануға құқылы. Қазақстанда өз ұлты болмаса да, жергілікті халықтың бір бөлігі ретінде басқа мемлекеттермен саяси-құқықтық қатынастарды сақтай алады. Бұл өзін-өзі анықтау тек қазақ халқына ғана емес, еліміздің барлық халықтарына да қатысты екенін білдіреді. Саяси контексте ұлттық егемендік мемлекеттік билік пен егемендіктің қайнар көзі бола отырып, халықтық егемендікпен біріктірілген. Осылайша, ұлтаралық қатынастардағы шиеленіс қаупі жойылды [8].

Ұлттық егемендікті талқылау үшін алдымен оның мәні мен тұжырымдамасын түсіну қажет. Әлем елдерінің конституцияларында бұл туралы түсінік кездесіп отырады. Мысалға, Франция республикасының 1958 жылғы 4 қазандағы Конституциясымен шектелетін, оның «Егемендік туралы» бөлімінде былай делінеді: «Ұлттық егемендік оны өздерінің өкілдері арқылы және тікелей референдуммен жүзеге асыратын халыққа берілген». Бұл жерде халықтық егемендікті мемлекеттік егемендікпен шектей отырып, бірі бірінен бастау алады. Сонымен бірге мемлекеттік егемендік мемлекеттік механизм арқылы жүзеге асырылады. Жаңа Қазақстанда «халық» ұғымы КСРО құрамында болған кездегі «халық» ұғымынан айтарлықтай ерекшеленіп отыр. Сол замандағы Қазақстан халқы КСРО халқының құрамдас бір бөлігі болды. Сонымен бірге заманда Қазақстан халқы ұғымы да болды. Қазақ КСР-ының Конституциясында (1978): «Қазақ КСР-ында бүкіл билік халық иелігінде. Халық кеңестері депутаттары арқылы мемлекет билігін халық жүзеге асырады» (2-бап). Егемендік туралы Декларацияның қағидаларында мынадай анықтама беріледі: «Республиканың барлық ұлттарының азаматтары Қазақстан халқын құрайды, және ол егемендіктің бірден-бір қолдаушысы және Қазақ КСР-ындағы мемлекеттік биліктің бастауы болып табылады, мемлекеттік билікті тікелей, сонымен бірге өкілетті органдар арқылы жүзеге асырады» (4-бап).

1991 жылдың 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» конституциялық Заңы қабылданды, заң тұнғыш рет қазақ ұлтының тарихи, саяси аренадағы рөлін көрсетті [9].

Республиканың барлық ұлт өкілдерінің тарихи тағдырлары қазақ ұлтымен біртұтас ұштасады, өйткені халық егемендік пен мемлекеттік биліктің нышаны болып табылады (6-бап). Заң халықтық егемендіктің түпқазығы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы «Біз, Қазақстан халқы... «деген сөздермен басталады. Алайда, бірінші тармағында былай делінеді: «Өзін-өзі танитын қазақ ұлтының мемлекеттілігінің нысаны ретінде Қазақстан Республикасы өзінің барлық азаматтары құқығының теңдігін қамтатасыз етеді». Аталған қағидалардың арасында қандай да бір қарама-қайшылық жоқ деп айта аламыз ба? Егер халық мемлекеттік егемендіктің қолдаушысы болып табылса, онда КСРО-ның ыдырауына байланысты Қазақстан аумағында пайда болған мемлекетте республика тұрғындарының жартысына жуығын құрайтын бір қазақ ұлты ғана емес, көптеген ұлттық топтардан тұратын бүкіл халықтың өзін-өзі тануының нәтижесі болып табылады. Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы бойынша Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясын қайта қарауға жаңа Конституцияның жобасын әзірлеуге, міне нақ осы басты себептердің бірі болды. Жаңа Конституция жобасында қолданылып жүрген 1993 жылғы Конституциядағы мынадай: «қазақ мемлекеттілігінің мызғымастығы...», «Қазақстан Республикасы өзін-өзі танитын қазақ ұлтының мемлекеттілігінің нысаны ретінде» деген қағидалар алып тасталды [10]. 1993 жылғы Конституция өте маңызды осы қағидалардың алып тасталуы, қолдау көрмеген пікірлер болғанымен, қарсылық немесе қайсыбір ұлттық ауқымда қарсы әрекет

тудырған жоқ. Тарихқа айналған осы бір факті, әлбетте қолдау тапты. Қазақстанда мемлекеттің саяси ұйымы ретінде қалыптаса бастағанын сезіну қазақ ұлтының саяси және құқықтық санасының осыншама биік деңгейге көтерілгенінің белгісі болғандығын көре аламыз [11].

Заң талабын сақтай отырып, азаматтар, әрине, өзінің мемлекет алдындағы жауапкершілігін сезінуі тиіс. Алайда, бұл жауапкершілік тек бір жақты ғана сипатта болады деген сөз емес. Тек азаматтар ғана мемлекет алдында жауапты емес, сонымен бірге мемлекет те өз азаматтары алдында жауапты. Бұрын азаматтардың құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің азаматтарға деген сыйындай сезілетін. Шын мәнінде, құқықтар мен бостандықтар заңмен бекітілген табиғи құқықтар мен бостандықтар. Тіпті, мемлекет таныған құқықтар мен бостандықтардың өзі объективті түрде белгіленген. Мемлекет оларды қорғау, олардың жүзеге асырылуы үшін жауап береді. Мемлекет, оның органдары, мекемелері, лауазымды адамдары азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуын қамтамасыз етуі тиіс, сонымен бірге олар оны таптарға, әлеуметтік қабаттарға, ұлттық топтарға бөлмей бүкіл қоғамға қызмет етуі қажет. Ол нақ адамға қызмет етуі, солардың заңды құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуі тиіс. Бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының маңызды сипаттарының бірі, оның 1-бабында былай делінген: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы — адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары».

Мемлекет дамыған ұлттық құқықтық жүйе болған жағдайда ғана емес, оны тиімді іске асырған кезде де құқықтық болып саналады.

Мемлекеттің құқықтық сипаты оның халықаралық құқықпен өзара іс-қимылымен және неғұрлым демократиялық, прогрессивті және гуманистік құқықтық тұжырымдамаларды енгізу қабілетімен анықталады. Бұл мәселеге Қазақстан Республикасының Конституциясы айрықша мән береді [12]. Осы мәтінге сәйкес Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың қағидаттары мен нормаларын ұстанатынын атап өтуге болады.

Қазақстан халықаралық құқықты, қағидаттар мен нормаларды құрметтейтінін көрсетеді.

Қазақстан Республикасында ратификацияланған халықаралық шарттар оның ішкі заңдарымен салыстырғанда басым мәнге ие және іске асыру үшін жекелеген заң қабылдауды талап ететін халықаралық шартта көзделген жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады. Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, Қазақстанда қабылданған халықаралық шарттар ұлттық заңнамадан басымдыққа ие және оларды орындау үшін халықаралық келісімде көзделгендей арнайы заң қабылдау қажет болған жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады.

Конституцияның бұл нормалары мемлекеттің құқықтық құрылымының негізгі қағидаттары болып табылады.

Қорытынды. Бүгінде біз бәріміз елімізде болып жатқан орасан зор өзгерістердің қатысушылары мен куәгерлеріміз. Өйткені, Негізгі Заңның жаңаруын талап еткен елдің саяси жүйесін түбегейлі өзгерткен ауқымды реформалар. Осы жылдар ішінде Конституция мемлекеттің табысты дамуының берік іргетасына және Қазақстан Республикасының ұлттық құқықтық жүйесінің негізіне айналды.

Саяси институттар биліктің тұрақтылығы, реформалардың жоспарлылығын, кезеңділігін, биліктің әр тармағының саясатының сабақтастығын қамтамасыз етті. Нәтижесінде қоғамда саяси тұрақтылық сақталды. Біз үшін аксиома мемлекеттік биліктің қайнар көзі Қазақстанның біртұтас халқы болып табылатындығы болды,

сондықтан оның мәні бойынша іс-әрекеттің мақсатқа бағытталуы бойынша билік оның мүдделеріне қызмет ету үшін күшті және үйлесімді болуы керек.

Сіз бен біз тарихи кезеңде тұрмыз, елдің бүкіл саяси ландшафты өзгеріп, "жаңа Қазақстанды" бірге құру мақсаты: заңның үстемдігі, демократиялық процестерді күшейту және биліктің бөлінуін күшейту, тежеу мен тепе-теңдік механизмі" қоғамдағы сенімділікті арттырудан тұрады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Аристотель, Саясат [Текст] / Аристотель – Алматы: Атамұра, 2001. – 182-б.
- 2 Сапарғалиев, Ғ. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: оқулық [Текст]. / Ғ. Сапарғалиев – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 520 б.
- 3 История государства и права Советского Казахстана [Текст] / Алма-Ата, 1-6., 172-б.
- 4 Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Текст] / Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996. – N 4. – 217-құжат
- 5 Амандыкова, С.К. Конституционное право Республики Казахстан: учеб.пособие [Текст] / С.К. Амандыкова – Караганда: Болашақ-Баспа, 2006. – 192 с
- 6 «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы [Текст] // «Егемен Қазақстан», 2012, № 828-831
- 7 Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет турлы теориялар [Электронды ресурс] — URL:<https://kitaphana.kz/refkaz/212-zan/2971-azammattik-kogam.html>
- 8 Назарбаев, Н. Тарих толқынында [Текст] / Н. Назарбаев – Алматы: Атамұра, 1999. – 13 б.
- 9 Жоламан, Қ. Д., Мұхтарова, А.Қ., Тәукелев, А.Н. Мемлекет және құқық теориясы [Текст] / Қ. Д. Жоламан, А.Қ. Мұхтарова, А.Н. Тәукелев – Алматы, 2003. – 45 – 57 б.
- 10 «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы [Текст] // Қазақ ССР Жоғарғы Советінің ведомостары, 1991. – N 51 – 622-құжат
- 11 Саяси партиялар туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 шілдедегі N 344 Заңы [Текст] // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2002. – N 15 – 153-құжат
- 12 Конституционное право Республики Казахстан: учебник [Текст] / Сост. д.ю.н., проф. А.Т. Ащеулов – Алматы: КазГЮУ, 2001. – 640 с.

REFERENCES

- 1 Aristotel', Sayasat [Politics]. Almaty: Atamura, (2001):182-b. – (In Kaz)
- 2 Sapargaliev, G. Kazakhstan Respublikasynyn konstituciyyalyk kukugy: okulyk [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: textbook]. Almaty: Zheti zhargy, (2004): 520 b. – (In Kaz)
- 3 Istoriya gosudarstva i prava Sovetskogo Kazahstana [The history of the state and law of Soviet Kazakhstan]. Alma-Ata, (1-6):172 b. – (In Rus)
- 4 Kazakhstan Respublikasynyn Konstituciyasy: Konstituciya 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyk referendumda kabyldandy [Constitution of the Republic of Kazakhstan: the Constitution was adopted at the republican referendum on August 30, 1995]. Kazakhstan Respublikasy Parlamentinin Zharshysy, (1996): N 4, 217-kuzhat – (In Kaz)
- 5 Amandykova, S.K. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: ucheb.posobie [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: studies.stipend]. Karaganda: Bolashak-Baspa, (2006):192 s – (In Rus)

6 «Kazakhstan-2050» Strategiyasy kalyptaskan memlekettin zhana sayasi bagyty» KR Prezidentinin Kazakhstan halhyna Zholdauy [Strategy "Kazakhstan-2050 "new political course of the established State" address of the president of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan]. «Egemen Kazakstan», (2012): № 828-831– (In Kaz)

7 Azamattyk kogam men kutyktyk memleket turly teoriyalar [Theories of civil society and the rule of law], Electronic resource – (In Kaz)

8 Nazarbaev, N. Tarih tolkynynda [Tarih tolkynynda]. Almaty: Atamura, (1999):13 b. – (In Kaz)

9 Zholaman, K. D., Muhtarova, A.K., Taukelev, A.N. Memleket zhane kutyk teoriyasy [Theory of state and law]. Almaty, (2003): 45 – 57 b. – (In Kaz)

10 «Kazakhstan Respublikasynyn memlekettik tauelsizdigi turaly» Kazakhstan Respublikasynyn Konstituciyyalyk zany [“Constitutional law of the Republic of Kazakhstan” on state independence of the Republic of Kazakhstan]. Kazakh SSR Zhogargy Sovetinin vedomostary, ~(1991): N 51, 622- kuzhat – (In Kaz)

11 Sayasi partiyalar turaly Kazakstan Respublikasyny 2002 zhyly 15 shildedegi N 344 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on political parties dated July 15, 2002 No. 344]. Kazakhstan Respublikasy Parlamentinin Zharshysy, (2002): N 15, 153- kuzhat – (In Kaz)

12 Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: textbook]. Almaty: KazGYUU, (2001): 640 s. – (In Rus)

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРАВОВОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ

Аннотация. В статье речь пойдет о процессе формирования и развития законов и норм, регулирующих жизнь общества. Этот процесс происходит в истории человечества, такие как многообразные формы демократии (представительная, прямая, многопартийная), республиканская форма правления, конституционные гарантии прав и свобод граждан, независимые суды, свободные и прозрачные выборы и связан с формированием различных институтов власти, механизмов управления обществом, прав человека и гражданина. К общественно-политическим институтам относятся такие элементы, как государство, законодательная, исполнительная и судебная власть, политические партии, общественные движения и система прав, обязанностей граждан перед обществом. Историческое правовое формирование общественно-политических институтов отражает эволюцию общественно-политической системы и формирование правового государства. Речь идет о вопросах, связанных с изменениями социально-экономического положения, культуры и ценностей общества, а также борьбой за права и свободы граждан. Процесс исторического правового формирования общественно-политических институтов является важнейшим элементом развития общества и демократии, так как способствует укреплению правового государства, развитию граждан. Также следует отметить, что процесс становления общественно-политических институтов не является завершенным и продолжается и по сей день, с изменениями и реформами, адаптированными к новым условиям и вызовам времени.

Ключевые слова. Государство, Конституция, партия, Парламент, правительство, судебная система, законодательный процесс, идеология.

HISTORICAL LEGAL FORMATION OF SOCIO-POLITICAL INSTITUTIONS

Abstract. The article will focus on the process of formation and development of laws and regulations governing the life of society. This process takes place in the history of mankind, such as diverse forms of democracy (representative, direct, multiparty), republican form of government, constitutional guarantees of the rights and freedoms of citizens, independent courts, free and transparent elections and is associated with the formation of various institutions of power, mechanisms of governance of society, human and civil rights. Socio-political institutions include such elements as the state, legislative, executive and judicial authorities, political parties, social movements and the system of rights and obligations of citizens to society. The historical legal formation of socio-political institutions reflects the evolution of the socio-political system and the formation of the rule of law. We are talking about issues related to changes in the socio-economic situation, culture and values of society, as well as the struggle for the rights and freedoms of citizens. The process of historical legal formation of socio-political institutions is an essential element of the development of society and democracy, as it contributes to the strengthening of the rule of law. It should also be noted that the process of formation of socio-political institutions is not complete and continues to this day, with changes and reforms adapted to new conditions and challenges of the time.

Key words. State, Constitution, party, Parliament, Government, judicial system, legislative process, ideology.